

**Б.І. Бараненко,
А.П. Мовчан**

Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ в умовах зростання організованої злочинності

Головною рисою сучасної злочинності є постійне посилення її організованості, яка супроводжується все більш високим рівнем насильства, жорстокості, професіоналізму та зростанням консолідації кримінального середовища.

Для осмислення феномена організованої злочинності в сучасних умовах можна виділити такі її елементи:

об'єднання кримінальних осіб у злочинні групи з побудовою в них ієрархічних структур з метою досягнення найбільшої ефективності дій, спрямованих на злочинне задоволення їх учасниками гіпертрофованих корисливих інтересів та потреб;

озброєність та технічна оснащеність групи новітніми видами бойової зброї і різноманітної оперативної, а також автомобільної техніки;

забезпечення (прагнення до забезпечення) груповими злочинними формуваннями своєї безпеки шляхом "контррозвідки" в системі правоохоронних органів, а також встановлення патронажу з боку корумпованих зв'язків у названих та інших державних органах;

розподіл "праці" в середині групових злочинних об'єднань (управлінських, виконавчих, посередницьких, охоронних та інших функцій);

масовість та різноманітність кримінальної діяльності злочинних груп, охоплення нею максимально широких сфер, цілеспрямованість цієї діяльності на систематичне отримання великих матеріальних прибутків;

Бараненко Борис Іванович — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник НДІ НАВСУ, полковник міліції.

Мовчан Анатолій Павлович — старший науковий співробітник, полковник міліції.

розподіл сфер та територіальних кордонів кримінальної діяльності злочинних груп, постійна боротьба за перерозподіл цих сфер і кордонів, застосування насилля в цій боротьбі;

гнучке реагування суб'єктів організованої злочинності на зміни, що відбуваються в соціально-економічному та правовому просторі, використання недоліків і прогалин у законодавстві з метою відповідного вибору найбільш оптимальних шляхів і способів злочинної діяльності; штучне утворення за допомогою корумпованих представників державної влади деяких економічних, соціальних, правових та інших умов, що сприяють злочинності;

безпосереднє проникнення емісарів від організованих злочинних угруповань до структур державної влади.

Такі риси організованої злочинності свідчать про її якісну відміну від традиційної загальнокримінальної злочинності попередніх часів. Зрозуміло, що це потребує адекватних заходів щодо боротьби з нею і, перш за все, на рівні здійснення якісно оновленої оперативно-розшукової діяльності.

Сучасна практика оперативно-розшукової діяльності характеризується помітними недоліками. Так, з одного боку, спостерігається неадекватність сучасної практики чинному законодавству. Це, насамперед, відсутність достатнього практичного досвіду та обмаль відомчого нормативного регулювання щодо втілення в практику таких методів оперативно-розшукової діяльності, як:

негласне проникнення оперативного співробітника в приміщення, транспортні засоби і на земельні ділянки;

проникнення оперативного співробітника в злочинну групу, або в середовище осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів; зняття інформації з каналів зв'язку;

контролювання шляхом відбору за окремими ознаками телеграфно-поштових відправлень.

З іншого боку, відчувається недостатня відповідність практичного вибору та реалізації тактичних і методичних заходів боротьби з проявами організованої злочинності, змісту і специфіки цієї злочинності (насамперед, йдеться про те, що знайшло своє відображення у визначальних рисах останньої).

Нове значення у сучасних умовах отримує не тільки організована злочинність, а й інша – загальнокримінальна.

Організована злочинність об'єктивно впливає на стан та структуру загальнокримінальної злочинності, сприяє досягненню останньою теж організованого характеру. Крім того, спостерігається і пряме поєднання організованих і неорганізованих форм злочинності. Так, лідери організованих злочинних груп нерідко підпорядковують собі неорганізовані злочинні групи, встановлюють контроль за їх злочинною діяльністю з отриманням часткових відрахувань від її матеріальних здобутків, або ж спрямовують дії останніх на забезпечення "своєї" діяльності за рахунок виконання другорядних кримінальних заходів. У свою чергу, і "рядові" кримінальні елементи всіляко намагаються одержати прикриття з боку лідерів організованих злочинних груп, чи стати безпосередньо їх членами.

Отже, удосконалення тактики і методики оперативно-розшукової діяльності є гострою проблемою в сучасних умовах.

Головними шляхами вирішення цієї проблеми слід вважати: приведення діючої нормативної бази відповідно до законодавчих положень (Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність");

нормативне та методичне врегулювання основ впровадження в практику оперативних підрозділів методів оперативно-розшукової діяльності, що додатково надані вказаним підрозділам Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність";

організаційне забезпечення і практичний вибір тактичних та методичних рішень відповідно до висновків поглибленого аналізу оперативної обстановки на всіх напрямках такої діяльності.

Під тактикою оперативно-розшукової діяльності розуміється система дій, пов'язаних з безпосереднім вибором і реалізацією оперативними підрозділами сил, засобів та методів цієї діяльності, а також прийомів і способів їх застосування відповідно до вирішення її основних завдань в умовах конкретної ситуації.

Виходячи з визначення поняття тактики оперативно-розшукової діяльності слід виділити такі основні її елементи, які мають предметно націлений діловий характер:

оцінка оперативної обстановки;

прийняття рішень щодо оперативно-розшукового впливу на відповідні об'єкти;

визначення і вибір адекватних сил, засобів та методів, а також прийомів і способів їх застосування;

організаційне, інформаційне, технічне та інше забезпечення практичної реалізації прийнятих рішень.

Це загальне структурне уявлення про тактику оперативно-розшукової діяльності, яка потребує певних уточнень відповідно до розробки та реалізації окремих її аспектів, до яких відносяться (по лінії кримінального розшуку):

тактика оперативно-розшукової діяльності в окремих регіонах відповідно до загальної оцінки оперативної обстановки;

тактика оперативної профілактики злочинів, зокрема з боку організованих та інших злочинних груп;

тактика розкриття злочинів;

тактика розшуку осіб, які переховуються від слідства й суду або ухиляються від кримінального покарання.

На рівні оперативно-тактичного забезпечення реалізації окремих оперативно-розшукових заходів відповідно до оцінки конкретної оперативної ситуації належать:

тактичні прийоми і способи проникнення негласних співробітників у злочинні середовища;

тактичні прийоми і способи пошуку та збору оперативної інформації;

тактичні прийоми і способи ефективної роботи негласного апарату;

тактичні прийоми і способи застосування оперативно-технічних засобів;

тактичні прийоми і способи проникнення оперативного співробітника в приміщення, транспортні засоби і на земельні ділянки.

За результатами аналізу оперативної обстановки та її оцінкою вирішуються питання щодо з'ясування самої потреби в проведенні оперативно-розшукових заходів, вибору відповідних сил, засобів, методів, а також прийомів і способів їх застосування.

Оперативна обстановка за своїм змістом складається із сукупності таких основних елементів:

злочинність;

фактори соціального та економічного середовища, що впливають на злочинність;

фактори, які пов'язані з результатами практичного проведення оперативно-розшукової діяльності.

Зміст аналізу оперативної обстановки (для апаратів карного розшуку) повинен включати вивчення та оцінку статистичних відомостей про став, структуру і динаміку злочинності, особливо протиправних дій проти особи, державної власності, приватної власності та інших поширених злочинах у сучасних умовах.

Детальний аналіз оперативної обстановки і стану оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ дозволяє виявити такі прогалини і недоліки в роботі, котрі одночасно вказують і на шляхи їх усунення.

Так, наприклад, отримання за результатами аналізу висновків про припинення значної частки оперативних справ у зв'язку з непідтвердженням інформації, що стала підставою для їх заведення, може вказувати, з одного боку, на істотні недоліки щодо діючої в міськрайвідділах внутрішніх справ системи виявлення і збору відповідної оперативної інформації, або на поверховий розгляд оперативних матеріалів з боку керівників, які санкціонують заведення вказаних справ. З іншого ж боку, ці висновки можуть свідчити про невідповідність практики провадження оперативних справ сучасній структурі злочинності, соціальному середовищу, в якому найбільш активно відбуваються певні криміногенні і кримінальні процеси.

Судячи з висновків загального аналізу оперативної обстановки в державі, групова злочинність за останні роки зростає значними темпами. Для сучасного стану злочинності характерним є те, що неорганізовані форми злочинності наближаються за своїми якісними параметрами до організованих. Тому при здійсненні апаратами карного розшуку оперативно-розшукового впливу на них у тактико-методичному відношенні слід орієнтуватись, головним чином, на змістовну структуру саме організованих злочинних груп.

Для організованих злочинних груп характерні такі визначальні риси:

цілеспрямоване утворення з метою отримання великих та особливо великих матеріальних прибутків;

оптимальний кількісний склад, який зумовлений поставленими груповими цілями, вибором шляхів та засобів щодо їх досягнення;

стійкість злочинної діяльності, що є для учасників груп головним джерелом їх існування та збагачення;

наявність лідерства в групах як керівного ядра і забезпечення внутрішньогрупових норм, що є обов'язковим для всіх членів групи;

попередня підготовка групових злочинних посягань, у тому числі забезпечення заходів, що протидіють викриттю групи.

Однією з найважливіших особливостей кримінальної діяльності організованих злочинних груп, як і самого їх існування, є міжрегіональний характер їх протиправної діяльності. Лідери злочинних угруповань одних регіонів підтримують кримінальні зв'язки з лідерами інших регіонів як ближнього, так і далекого зарубіжжя.

Різні злочинні групи мають і різноманітну ступінь організованості, а тому необхідно розробляти відповідні і тактичні та методичні заходи оперативно-розшукового впливу.

Так, якщо в поле зору співробітників карного розшуку потрапили так звані прості організовані злочинні групи, діяльність яких спрямована на вчинення однотипних майнових злочинів, то цілям оперативно-розшукового впливу на них можуть відповідати звичайні його сили, засоби і методи, а також традиційні тактичні прийоми і способи їх реалізації.

Слід орієнтуватися на те, що прості організовані злочинні групи утворюються і діють, як правило, у своїх містах, районах, мікрорайонах і мають невеликий кількісний склад, який формується за принципом оптимальної потреби. До речі, особи які входять в таку групу, найбільш підходять на роль оперативного джерела інформації, можуть висвітлювати злочинну діяльність розроблюваних осіб.

У цілому, зусилля співробітників карного розшуку щодо оперативно-розшукового впливу на організовані злочинні групи слід концентрувати навколо них, головним чином, за місцем знаходження їх учасників.

На відміну від простих організованих груп, існує другий їх різновид. Це складні організовані злочинні формування, для яких

характерно об'єднання різних напрямів кримінальної діяльності, у тому числі скоєння як традиційних загальнокримінальних злочинів, так і нетрадиційних: рекет, вимагання чужих боргів, або частки прибутків від різних форм протиправного бізнесу (збут наркотиків, азартні ігри, шахрайство, проституція тощо). Злочинна діяльність таких груп потребує неординарної техніки оперативно-розшукового впливу на них.

Найбільш адекватними тактичними заходами оперативно-розшукового впливу на такі групи сьогодні повинні бути, у першу чергу, ті, що можуть забезпечити систему отримання та обміну на міжрегіональному рівні інформації про них, їх лідерів, окремих членів, а також інші зв'язки.

Ефективним може бути застосування зустрічних легендованих маршрутних відряджень з одного регіону до іншого негласних співробітників для встановлення контактів з особами, до яких є оперативний інтерес. Найбільш розповсюдженим сьогодні можуть бути такі поїздки під легендою досягнення комерційних цілей.

В організаційному відношенні для забезпечення оперативної розробки міжрегіональних злочинних груп апаратам карного розшуку можна запропонувати утворення відповідних міжрегіональних центрів координації, або ж оперативно-слідчих груп для проведення спільних дій. Цю роботу необхідно планувати заздалегідь, передбачаючи в планах персональний склад оперативно-слідчих груп, понять (на випадок залучення їх в нічний час, або в безлюдних місцях), адвокатів і прокурорів, транспортних та оперативно-технічних засобів, місця утримання учасників злочинних груп з метою недопущення будь-якого спілкування затриманих між собою.

Для підбору джерел оперативної інформації слід використовувати інформацію про конфлікти між учасниками груп, недовіру один до одного, невдоволення своїм місцем у групі з боку окремих співників, або ж озлобленість їх проти лідерів груп тощо.

В окремих випадках ефективні результати в одержанні джерел інформації можуть бути досягнені при залученні з цією метою колишніх співників злочинної групи, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі і очікують свого звільнення.

Такі заходи слід проводити при взаємодії з оперативними частинами виправно-трудових установ.

Загальною вимогою до негласних співробітників, які повинні забезпечити виявлення організованих злочинних груп на різних стадіях їх формування і функціонування, а також послідовне оперативне втручання в розвиток криміногенних або кримінальних подій, є досягнення як можна більшого співпадання особистих характеристик вказаних співробітників і аналогічних характеристик учасників організованих злочинних груп.

Для вибору адекватної поведінки негласних співробітників, які впроваджені в організовані злочинні групи, важливе значення має також інформованість цих співробітників щодо особистих рис, емоційних та інших якостей членів даних груп: майже двом третинам з них, як свідчать дані особисті відомості, що містяться в матеріалах оперативних справ, раніше вивчених, притаманні сила і рішучість, 72 % - відрізнялися наполегливістю; 90 % - були невідчужливі впливу інших осіб, 72 % - відзначалися жадібністю, 35 % - агресивністю, більш ніж 30% - жорстокістю та цинізмом, 17 % - хитрістю і всього 3 % - боягузством.

Альтернативою проникнення в організовані злочинні групи негласних співробітників є застосування оперативно-технічних засобів з метою спостереження за поведінкою та діями учасників цих груп. Для таємного розміщення тих чи інших пристроїв можна успішно використовувати спеціально придбані оперативні джерела з наближених до розроблюваного середовища осіб (банщики, масажисти, тренери тощо).

Особливий інтерес для вибору тактики оперативно-розшукового впливу на організовані злочинні групи викликає широке розповсюдження конфліктів у їх внутрішньогрупових відносинах. Прояви конфліктів, при їх загостренні, можуть підірвати психологічну цілісність груп, або привести до втрати у відносинах між їх учасниками взаєморозуміння і спільності, а інколи викликати гострі конфлікти, ворожнечу та антагонізм між колишніми співниками. Нерідко ці конфлікти закінчуються розпадом груп.

До цілком виправданих тактичних рішень в окремих випадках можна віднести і штучне створення або посилення існуючих конфліктних ситуацій в групах, з метою їх розпаду. Це, на-

приклад, проведення шляхом розповсюдження певної інформації серед учасників груп, або іншими способами спеціальних комбінацій, спрямованих на підриив авторитету лідерів груп, створення в групах обстановки недовіри одних членів до других і т. ін.

Як загальний методичний захід, рекомендуємо в усіх випадках після затримання учасників злочинної групи продовжувати оперативну роботу навколо оточення групи аж до моменту завершення судового розгляду кримінальних справ.

У даній роботі автори розглянули переважно загальні науково-теоретичні і прикладні положення, що визначають основи тактики і методики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах боротьби зі злочинністю.